

Izvorni naučni rad  
UDK 316.728(497.11Novi Pazar)

**Amela LUKAČ-ZORANIĆ (Novi Pazar)**

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru

a.zoranic@uninp.edu.rs

**Jahja FEHRATOVIĆ (Novi Pazar)**

Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru

d.filologija@uninp.edu.rs

## KULTURA KAHVE U PAZARSKOJ ČARŠIJI

Polazeći od činjenice da kultura generiše simbole i rituale, učvršćuje vjerovanja i vrijednosti, interpretira iskustva i pokreće aktivnosti među članovima određene grupe, kao i da pojam kulture, kako sociolozi smatraju, jeste ekvivalent većih stvari uma poput vjerovanja, vrijednosti, umjetnosti, književnosti, muzike i svih ostalih praktikovanja koje su im zajedničke i koje ih određuju kao kolektiv, autori u ovom radu nastoje istražiti fenomen kahve kao posebne kulturološke odlike i njenog slojevitog značenja koje ima u pazarskoj čaršiji. Naime „kultura kahve“ se razvila kao oblik ritualnih aktivnosti koje se ogledaju u okupljanju i kolektivnom ispijanju kahve u kafićima i kahvama iliti kahvečajnicama. Autori nastoje prikazati kako se od jednostavnog uživanja u fildžanu toplog, crnog napitka razvio kulturološki i običajni fenomen koji nosi dublje kontekstualno značenje ne samo u svakodnevnom životu već i u književnim tekstovima. Autori polaze od pretpostavke da je kultura sve ono što definiše čovjeka, da bez nje nema života, te da je ljubav prema kahvi postojala i postoji vijekovima kao i da je i kahva dobila oblik nematerijalnog kulturnog naslijeđa u sredini kakva je pazarska čaršija. Na koncu, autori su nastojali prikazati nekoliko književnih tekstova u kojima motiv kahve ima posebno značenje.

Ključne riječi: *kultura, kahva, književnost, Novi Pazar, čaršija*

*Sine cultura nulla vita*

Tendencija ljudskih bića da razumiju jedna druge, da shvate potrebe i ponašanje onih koji su drugačiji od njih samih, vijekovima proganja filozofe, sociologe, političare a i prostog čovjeka. Kako definisati kulturu a da definicija ima smisla i bude sveobuhvatna te predstavi kulturu u smislu onoga što ona jeste. Kultura je ljudski fenomen, bitna odrednica koja društvo čini društvom a ljude ljudima. To je najširi pojam u antropologiji i sociologiji, a može biti definisan kao organizacija i način opstanka koji je čovjek usvojio gajeći i obrađujući zemlju, okruženje, duh, zajednicu (lat. *cultura*, od glagola *colere*, u značenju njegovati, obrađivati zemlju).

Kultura je ispunjena emocijama i inteligencijom. Nju možemo posmatrati na dva načina: otkrivena kultura – ono što vidimo i što je lahko opisati; i skrivena kultura – ono što se ne vidi i što predstavlja poteškoće u razumijevanju i percepciji<sup>1</sup>, te se može napraviti analogija sa glečerom (iceberg theory)<sup>2</sup> što ujedno podrazumijeva da samo oni segmenti kulture (ponašanje, vjerovanja) kojih smo svjesni se mogu vidjeti na površini vode, dok sve ostalo što je za nas inherentno (vrijednosti, misli), samim tim nevidljivo, se nalazi pod vodom.

Stoga, kultura predstavlja kôd koji učimo i koji dijelimo sa drugima. Ona utječe na način kako usvajamo i učimo, kako percipiramo realnost, na način kako se ponašamo, jezičke obrasce, na naše navike, običaje, norme i uloge koje obnašamo – drugim riječima, ona oblikuje šta činimo, kako izgledamo, šta govorimo i kako govorimo<sup>3</sup>.

Kultura generiše simbole i rituale, učvršćuje vjerovanja i vrijednosti, interpretira iskustva i pokreće aktivnosti među članovima određene grupe. Dakle, pojam kulture, kako sociolozi smatraju, jeste ekvivalent većih stvari uma, poput vjerovanja, vrijednosti, umjetnosti, književnosti, muzike i svih ostalih praktikovanja koje su im zajedničke i koje ih određuju kao kolektiv. To ujedno podrazumijeva da se kultura odnosi i na način života koji članovi ili grupe društva vode, što uključuje i način odijevanja, običaje bračnog života, obrasce rada, religiozne ceremonije čak i način kako provode slobodno vrijeme<sup>4</sup>.

S obzirom da su pluralistička društva aktivni dio naše zbilje, svjesni smo činjenice koliko je upravo kultura kao takva bitna za definisanje same osobenosti i ljudskosti u čovjeku jer svaka nacija, svaka rasa ima svojih bihevioralnih, stvaralačkih, običajnih, tradicionalnih i religijskih naklonosti.

---

<sup>1</sup> Edward T. Hall: *The Silent Language*, Doubleday & Company, Inc., New York, 1959, str. 86.

<sup>2</sup> Edward T. Hall: *Beyond Culture*, Doubleday, New York, 1976.

<sup>3</sup> Shuang Liu, Zala Volcic & Cindy Gallois, *Introducing Intercultural Communication: Global Cultures and Contexts*, 3rd Edition, SAGE Publications Limited, 2019, str. 43.

<sup>4</sup> Antony Giddens, *Sociology*, (4th edition), Cambridge: Polity Press, 2005.

„Ljudsko stanje“<sup>5</sup> je termin koji koristi Erih From (Erich Fromm) kako bi objasnio čovjekovu potrebu da izgubi ljudskost, sagledavajući svoj život u kontekstu kapitala a sebe kao robu čiji je cilj prodajnost, ali i potrebu, koja je jedina nada opstanka i sačuvanja bitka, za drugim ljudima, za osjećajima i saosjećanjima, da uživa i pati te da njegovo postojanje, kao determinanta u motivaciji i djelovanju, bude svrha životu a ne smrti. From ističe da kulturna renesansa treba da kombinuje radno obrazovanje mladih i obrazovanje odraslih, kao i novi sistem popularne umjetnosti i sekularnih rituala kroz cijelu naciju<sup>6</sup>. Čovjek kao složeno biće, kao rezultat interakcije njegovih bioloških, društvenih, stvaralačkih i duhovnih principa oblikuje i kreira, u zajedničkom životu sa drugim ljudima, svoju kulturnu datost.

Postoje mnogi elementi i aspekti kulture koji mogu biti kategorizovani kao materijalna ili nematerijalna kultura. Nikola Skledar navodi sintetičku definiciju kulture kojom nastoji izbjeći nedostatke svih definicija:

Kultura u modernijem značenju te riječi, kao univerzalni ljudski fenomen (individualni i generički) jest *njegovanje*, *usavršavanje* čovjekovih naravnih (urođenih) datosti i svojstava, *oplemenjivanje* njegova svijeta, *uljudivanje* cjelokupne organizacije njegova života, u jednoj rečenici, *ozbiljenje* ideje humaniteta. Prenesno, to je cjelokupnost i rezultat materijalnoga i duhovnoga proizvođenja i stvaralaštva te njihov rezultat i tvorevina, kojima čovjek u povjesti namiruje svoje služne potrebe, tj. kultivira svoje življenje.<sup>7</sup>

Ukoliko materijalna kultura obuhvata sve fizičke oblike predmeta koje ljudi stvaraju i kojima su privrženi, onda nematerijalna kultura podrazumijeva sve kreacije i apstraktne ideje koje nisu otjelotvorene u fizičkom obliku. Svi ovi elementi igraju krucijalnu ulogu za članove određene zajednice, te su im jasna vodilja u ponašanju i intepretiranju takvog ponašanja svijetu. Stoga, možemo zaključiti riječima da je kultura sve ono što čovjek jeste.

### *Caffeum amo*

Kahva (Kaffa, Kefa) je historijska pokrajina u jugozapadnoj Etiopiji.<sup>8</sup> Osim što označava naziv pokrajine u Etiopiji, te stablo koje raste u Africi, Ara-

<sup>5</sup> Erich Fromm, „The Present Human Condition.“ *The American Scholar* 25, no. 1, 1955, str. 29–35.

<sup>6</sup> Isto.

<sup>7</sup> Nikola Skledar, „Pojedinac, kultura, identitet“, *Kultura, drugi, žene*, ur. J. Kodrinja, S. Savić, S. Slapšak, Institut za društvena istraživanja u zagrebu i Plejada, 2010, str. 61.

<sup>8</sup> Kafa. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. [www.enciklopedija.hr](http://www.enciklopedija.hr)

biji, Centralnoj i Južnoj Americi sa koštunjavim plodom, termin „kahva“ označava i topli napitak koji se pravi od plodova ovog stabla. Sama riječ, pored arbitarnog značenja, ima i široko kulturološko značenje koje je kod pojedinih naroda dobilo status nematerijalnog kulturnog naslijeđa jer je u velikoj mjeri služila kao povod okupljanja i socijalizacije ljudi.

Popularnost ovog pića evidentna je i na Istoku i na Zapadu. Naime, vjeruje se da je sjeme kafe iz Etiopije došlo u Jemen, te da su u Jemenu počeli sa uzgajanjem ove biljke čiji je plod našao put do Mekke i Medine u XV vijeku, a kasnije posredstvom ljudi koji su obavljali hodočašće u ovim gradovima i do Kaira, Damaska, Halepa i Istanbula.<sup>9</sup> Kahva kao napitak postao je široko rasprostranjen u Otomanskom carstvu za vrijeme vladavine sultana Sulejmana veličanstvenog (1520–1566). Iako nekada stvar prestiža rezervisana isključivo za carsku palatu, vremenom, ispijanje kahve je postala navika običnog svijeta, dobijajući svoje kulturološke obrise i novo značenje u okvirima društvenih domena. Prvi kafić, iliti, kuća kahve (*coffehouse*), otvoren je u Istanbulu 1555. postavši centrom okupljanja različitih staleža čija je zajednička osobenost bila ispijanje kahve i razgovor o umjetnosti, politici i životu uopšte. Otomansko carstvo je predstavilo kafu zapadnim zemljama, i to putem Italije tijekom XVI vijeka, da bi skraj XVII vijeku bila široko rasprostranjena u Evropi. U XVIII vijeku, kahva je već bila poznata diljem svijeta, dok je u XIX vijeku postala veoma značajan komercijalni proizvod.<sup>10</sup> Od 1600. pa na dalje, otvaraju se prvi klubovi u Evropi u kojima se služi kahva. U Engleskoj, prva kuća kahve (*coffeehouse*) je otvorena u Oksfordu 1652, a kasnije iste godine i u Londonu<sup>11</sup>, a 1689. biva otvorena i u Bostonu, u Americi, gdje nakon čuvene Bostonske čajanke 1773. (organizovani protest protiv poreza na čaj koji su uveli Britanci), ispijanje kafe dobija i patriotsku simboliku. Tomas Džeferson (Thomas Jefferson), autor Deklaracije nezavisnosti, jedan od osnivača SAD, u pismu Edmundu Rodžersu (Edmund Rogers) od 14. februara 1824, istakao je da je kahva postala „omiljeno piće civiliziranog svijeta“.<sup>12</sup>

Popularnost kahve opjevana je i u muzičkim komadima poput „Kantate o kahvi“ (*Kaffeekantate*)<sup>13</sup>, koji je u periodu od 1732. do 1735. komponovao Johan Sebastijan Bah (Johann Sebastian Bach).

Bah problematizuje pitanje udaje mladih djevojaka, koje umjesto da gledaju momke i razmišljaju o udaji predaju se čarima ispijanja kahve i uživanja u njoj. Zanimljiv je razgovor oca (Schlendrian) i ćerke (Liesgen) u kojem

<sup>9</sup> Birsan Yılmaz, Nilüfer Acar-Tek, Saniye Sözlü, „Turkish cultural heritage: a cup of coffee“, *Journal of Ethnic Foods*, Volume 4, Issue 4, 2017, str: 213–220, ISSN 2352-6181.

<sup>10</sup> Isto, str. 213–220.

<sup>11</sup> Ben Johnson: English Coffeehouses, Penny Universities, [www.historic-uk.com](http://www.historic-uk.com).

<sup>12</sup> From Thomas Jefferson to Edmund Rogers, 14 February 1824, [wwwFOUNDERS.archives.gov](http://wwwFOUNDERS.archives.gov)

<sup>13</sup> Johann Sebastian Bach: „Kaffeekantate“, [www.bachvereniging.nl](http://www.bachvereniging.nl)

on svoju ćerku naziva „divljom“ i traži način kako da se otarasi kahve<sup>14</sup>, dok mu ona odgovara da ne smije da bude tako grub prema njoj, jer kada ne ispije kahvu tri puta na dan, biva jako uznemirena<sup>15</sup>. Čak mu i poručuje da je kahva slađa od hiljadu poljubaca, nježnija od muskatnog vina te da je to jedino što ona želi i mora imati.<sup>16</sup>

Dakle, kako je popularnost i rasprostranjenost kahve rasla, tako je i kulturološki obrazac ispijanja i služenja kahve postao prepoznatljiv među narodima. Od statusnog simbola do razgovornog modela običnih ljudi, kahva je postala neizostavni napitak tijekom raznih ceremonija bivajući dijelom nematerijalnog kulturnog naslijeđa koje čovjek ne samo što praktikuje već i voli.

### *Caffeum ipsum Cultura est*

Dakako da je kultura kahve poprimila obrise i značenje među brojnim narodima. Međutim, za potrebe ovog teksta nastojat ćemo da prikazemo kulturu kahve u pazarskoj čaršiji te njenu manifestaciju u odabranim tekstovima iz bošnjačke književnosti, kako bi ovaj izohroni model nematerijalnog kulturnog naslijeđa dobio svoj adekvatan prikaz.

Dakle, Novi Pazar, grad u Republici Srbiji, interesantne historije, vjeruje se da je osnovan daleke 1456, jer je to godina kada se ime grada po prvi put spominje u spisima<sup>17</sup>, od strane Isa-bega Ishakovića. Sam grad možemo mapirati kao mjesto susreta, na granicama tri vilajeta, koje svojim trgovačkim putevima vijekovima spaja Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu.

Sam po sebi, grad Novi Pazar specifično je mjesto. Kao raskršće puteva, još u srednjovjekovnom periodu, teritorija na kojoj se nalazi grad, bila je prijestolnica Nemanjićke države Raške, dok od XV pa sve do XX vijeka bio je

<sup>14</sup> You bad child, you wild girl!  
Oh! If only I could have my way:  
get rid of coffee!, Ibid.

<sup>15</sup> Father, don't be so hard!  
If three times a day I can't  
drink my little cup of coffee,  
then I would become so upset  
that I would be like dried up piece of roast goat., Ibid.

<sup>16</sup> Ah! how sweet coffee tastes!  
Lovelier than a thousand kisses,  
smoother than muscatel wine.  
Coffee, I must have coffee,  
and if anyone wants to give me a treat,  
ah!, just give me some coffee!, Ibid.

<sup>17</sup> Grupa autora, Novi Pazar i okolina, Beograd, 1969, str.107.

centar Otomaskog Sandžaka. Prožimanje različitih naroda, običaja, tradicije i jezika u mnogome je kulturološki oblikovalo podneblje i identitetski odredilo njegove žitelje.

Otomanska historija, pored džamija, hamama, starih kuća, uskih sokaka, ostavila je i druge tragove kojim i danas odiše a i miriše čaršija. Elementi otomanske kulture i istočnjačke egzotičnosti prisutni su u arhitekturi, načinu, obredu i praktikovanju života u Novome Pazaru koji ga i danas, u XXI vijeku, čine „drugim“ u odnosu na ostale gradove u Srbiji<sup>18</sup>. Osim mnogih đakonija te običaja koje su Osmanlije donijele sa sobom u Novi Pazar, dopremile su i kahvu prema kojoj su žitelji, bez obzira na različitu kulturu koju prožima islamska i hrišćanska tradicija osobena za njih, dijelili podjednaku ljubav i strast. Dakle, možemo kazati da služenje i ispijanje kahve kao vid sekularnog rituala kreiranog od samih ljudi, čiji je cilj stvaranje društva koje je u skladu sa potrebama čovjeka, odnosno, u kome se osjeća solidarnost i međuljudsko poštivanje i ljubav, će biti tretiran kao kulturološki specifikum jednog mjesta.

Služenje kahve je osnovni oblik gostoprimstva u Novome Pazaru. Kahva se „peče“ prilikom svih prigoda. Kada se slavi neki pozitivan događaj, onda se ispija „slatka kahva“. Tu je i kahva „dočekuša“ kao i „razgovaruša“ čija je dimenzija isključivo društvene prirode. Uz kahvu se razgovara, uz kahvu se promišlja, tabiri i razlučuje. Među kahvama poznata je i „sikteruša“ čija namjena nije ni malo prijatna. Sikteruša je u osnovi blaga i rijetka kahva. Uz sikterušu nema razgovora i njena uloga je da istakne neželjenost gostiju. Sve ove kahve zapravo ne označavaju topli napitak već društveni kontekst u kome se javljaju. Postoji još mnogo nijansi kahvi koje nose svoje osobeno značenje i svakodnevno bivaju predmetom društvenih relacija. Također, spomenuti društveni kontekst uvjetovao je pojavu „kahve a da nije kahva“.

Naime, u žargonu mladih ljudi svakodnevno se mogu čuti pozivi za ispijanje kahve, što ujedno podrazumijeva da je upućen poziv za druženje. Mladi se sastaju da piju kahvu a da pritom niti jedno od njih prilikom susreta ne ispija kahvu već neko drugo piće, što može značiti da kahva postaje sinonim za susret, razgovor i druženje, te samim tim, kahva biva neizostavni element kulture ne samo u pazarskoj čaršiji već i šire.

### *Caffeum et litterae*

Kahva kao poseban vid tradicije i kulturološki model se spominje i u tekstovima bošnjačke književnosti. Naime, kultura življenja u bošnjačkim urbanim

<sup>18</sup> Vidi: Amela Lukač-Zoranić, Jahja Fehratović, „Depicting Sandžak in contemporary travel writing“, Marija Krivokapić, ed., *The Balkans in Travel Writing*, New Castle: Cambridge Scholars Publishing, ISBN (10):1-4438-7637-2, 2015.

sredinama<sup>19</sup> podrazumijevala je i razvijeni društveni život koji se odvijao u nekoliko institucija kojima je pristup bio otvoren. S obzirom na izražen i dominantan praktični način življenja islama, veća okupljanja svijeta bivala su u džamijama, i to ne samo za vrijeme obavljanja dnevnih i nedjeljne molitve, već i izvan tog perioda, kada su džamije pretvarane u prostor javnih katedri gdje su održavane tribine, predavanja (vazovi i nasihati), kao i drugi skupovi na kojima se savjetovalo i tumačile vjerske teme. Pored džamija, tekija, medresa, musala i drugih specijaliziranih ustanova, javna okupljanja šireg spektra ljudi bivala su i u prostorima koji su omogućavali slobodnije ophođenje, razmjenu mišljenja, ugođaj uz konzumiranje dozvoljenih jela i pića, kao i drugu vrstu zabave.

Dvije posebne institucije takve vrste bivale su na našim prostorima: karavan-saraji ili hanovi koji su služili za prihvata i konačište gostiju, putnika namjernika, kao i organiziranje različitih vrsta manifestacija, posebno u dugim zimskim noćima i tijekom ramazanskih večeri, kada se u hanovima okupljao muški svijet kako bi uživao u pjevanju dugih epskih pjesama, pripovijedanju uz fildžan, dva dobra kahve. Jedna od najuspjelijih priča Ćamila Sijarića, „Hasan, sin Huseinov“, govori o takvom ambijentu u sarajevskoj čaršiji, gdje se svijet tiska u Kolobara hanu da bi „vidjeli, i ako ih sreća posluži i čuli“<sup>20</sup> magijsko pripovijedanje čuvenog Hasana, sina Huseinovog, jer je Hasan „kada se gleda, kao i svaki drugi čovjek, ali nije kad se sluša...“<sup>21</sup>

O takvom ambijentu u Novome Pazaru svjedočanstvo su nam ostavili i harvardski istraživači Milman Peri (Milman Parry) i Albert Lord (Albert Lord), koji su prilikom svoje ekspedicije u Sandžaku i Jugoslaviji, na magnetofonskoj ploči snimili razgovor sa vlasnikom kahve i ugostiteljem iz Novog Pazara, Demom Zogićem, 1934. godine, koji im je pripovijedao o atmosferi u ovom gradu za vrijeme svetog mjeseca Ramazana i da posebno za tu priliku iznajmljuje epskog pjevača kako bi pridobio mušterije, te mu za to isplaćuje nadoknadu. Zogić u tom razgovoru tvrdi da mu se pazar za vrijeme Ramazana i tokom nastupa epskog pjevača višestruko povećava, te zato i ima računa da plati epskome pjevaču pozamašnu svotu novca, kao i da mu obezbijedi konačište i hranu:

„Evo kako je običaj da se pevaju kroz Ramazan. Sad Ramazan odma dođe. I ondar čim dođe Ramazan, mi se radujemo za ova mesec dana da ni je c(ij)ela čaršija otvorena. Kafe sve su otvorene. Tu se kupimo, čim večeramo, večeramo kad bude mrak.

<sup>19</sup> Jedna takva sredina je i Novi Pazar, grad u Srbiji, sa većinski bošnjačkim stanovništvom.

<sup>20</sup> Ćamil, Sijarić: „Hasan, sin Huseinov“, <http://www.prometej.ba/clanak/kultura/prometejske-price-i-pjesme/camil-sijaric-hasan-sin-huseinov-2791>

<sup>21</sup> Isto.

Ondar svaki idemo po ćaršiji kupimo se đe ima guslać, kupimo se đe su pevaći i tuna sedimo. Taman zovemo sufur, ta rućak što se ruća pred zoru, jedan sahat. Mi mu kažemo to je sufur. Ondar kad bide blizu sufura, mi se razidemo od kafe, idemo kod svoje kuće i sufurišemo tu, to naprimer rućamo (...)

NIKOLA:

A ti si mi reko da ćeš imat ti, u tebe pjevača u kahvi, a šta će kad si sam pjevač, šta će tebi pjevač Boga ti?

ĐEMO:

E pa ja nemam vremena da ja pjevam, ja radim. Pećem kahvu, rasturam, primam gosti, ispraćam gosti, i primam pare. A ja jednoga pjevača, ja pogodim na „Bismilu“ i ukljepam mu gusli i on ima da pjeva, samo kad sustane da ih ostavi da se odmori jedan fitalj sata da popije kahvu i cigaru, i ondar odma hi dofati.

Kad istera jednu pjesmu cijelu, ja dofatim onu tablju što se nosu kahve po gostima, i pridem po svakom gostom, ko šta ima on daruje moga pevača. Na primer, ko jedan siromah pevać umije da pjeva fino ćorav je i ne more da radi, i mi ga pogodimo u kafu, tamo slušamo, on to od starine zatuvijo te pesme bosanske. I oni ga daruju gosti, neko dinar, neko pet, neko dva, kako ko ima. (...)

NIKOLA:

Dobro, ćuli smo ga. A kaži mi još, Đemo, koji muslimani obićno dođu, ili dođu i muslimani, ili dođu i pravoslavni i katolici i drugi, da ćuju gusli preko noći, ovako kod vas.

ĐEMO:

Pa dabome, ono osobito više većina dođe muslimana, ali imaju i neki volju pa dođu i pravoslavni, i nama mило kad dođu pravoslavni, narući kahvu, sedi do guslaća, ondar i njemu mило da sluša šta je bilo u prvome vaktu, šta su junake radilji.<sup>22</sup>

Kolika je važnost kahve u bošnjaćkoj kulturi življenja govori i ćinjenica da je ovaj napitak zavrijedio da postane dio spektra motiva u bošnjaćkoj

---

<sup>22</sup> Novembra 1934. godine u Novom Pazaru su boravili harvardski profesori, istraživai i naućnici, Milman Parry i Alber Lord, tragajući za razrješenjem homerovskog pitanja. Kao i u drugim sandžaćkim gradovima, i u Novom Pazaru su sreli magijske epske pjevaće, a među njima i Ćema Zogića, epskog pjevaća i kahvedžiju. Po Parryjevim instrukcijama, zapisivać i saputnik Nikola Vujnović vodi i razgovore sa epskim pjevaćima. Ovom prilikom, po prvi puta donosimo odlomke iz Parryjevog i Nikolinog razgovora sa Ćemom Zogićem koji govore o mjesecu Ramazanu i posebnoj atmosferi u Novome Pazaru tih tridesetih godina XX vijeka tokom ovog svetog mjeseca. <https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature/catalog/30-PN682>

usmenoj lirskoj poeziji, gdje nalazimo na jednu od ljepših sevdalinki „Kahvu mi draga ispeci“, ali nerijetko nailazimo na nju i u epskoj poeziji kao neizostavni segment pripovijedanja u momentima kada narodni pjevač, kao zatišje pred buru, priprema scenu za neki važan momenat. U pjesmi „Ženidba Muja Hrnjice“ ostarjela majka sjedi pored svog sina i kroz uzdahe zbori da je vrijeme da Hrnjica Mujo sebi nađe ljubav. Neizostavan element u stvaranju slike ambijenta jeste upravo kahva.

Mujo sjedi na bojali kuli,  
mrku kahvu iz findžana srče,  
pokraj njega ostarjela majka,  
ona često gorko uzdisaše,  
pa Mujagi besjedila sinu:  
„Ah, Mujo, moj rođeni sine,  
kako sam ti, vidiš ostarjela,  
ostarjela i obnevidjela,  
da ne mogu preko kuće preći,  
kamol' ću ti hizmet učiniti  
i studene vode donijeti,  
već se ženi, moje d'jete drago.“<sup>23</sup>

Čak i kada je junak u planini, kao što je to slučaj u pjesmi „Hrnjice u Skradinu“, kahva se priprema u ibriku i biva motiv za bitan razgovor.

Kada su brdu na planini bili,  
na planini pod omarom krivom,  
tu dva brata konak učinila.  
Ujutro je uranio Mujo,  
pristavio kahvu u ibriku.  
Brata budi mlađega Halila:  
„Ustaj, brate, sjedi mi do krila,  
da ti kahvu u fildžanu dadem.“<sup>24</sup>

U novije vrijeme, posebno od druge polovice dvadesetog stoljeća, termin „kahvana/kafana“ (tur. kahve – kahva i hane – soba, prostorija) dobija novi značenjski sloj, pa se, osobito u Novome Pazaru, kreira i pojam „kafecaj-nica“. Ovo dolazi kao posljedica širenja javne dostupnosti alkohola, otvaranja krčmi u središtu čaršije i u bošnjačkim naseljima i mahala. Da bi se napravila razdioba između kafane i kahvane, odnosno lokala gdje se mogu piti isključivo

<sup>23</sup> Munib Maglajlić: *Pjesme o Muju Hrnjici*, Mešihat Islamske zajednice BiH, Sarajevo, 1990, str.107.

<sup>24</sup> Isto, str.153.

vo bezalkoholni napici, razvio se termin kafečajnica koji je u novije vrijeme čak i moderniziran, u skladu sa zahtjevima društvenih promjena i klijentele. U najnovije vrijeme, prefinjenost čaršijskog senzibiliteta razvila je instituciju „mliječnog restorana“ koji se od kafečajnice razlikuje ne samo po vrsti klijentele već i po modernijem meniju, odnosno karti pića koja uključuje i savremene bezalkoholne napitke, kao i kolače i brzu hranu, dok se u kafečajnici služi isključivo tradicionalni izbor napitaka, bosanska/turska kahva, čaj, posebice crni iliti turski/ruski čaj, kleka/smreka, limunada i ponegdje u zimskom periodu salep; dok se od slatka može u boljim kafečajnicama naći dud, iliti hurmašica, odnosno hadžijski kolač, peljete, a ponegdje i baklava.

U svjetovnome životu kiraethane, hanovi, bosanske kahvane ili sandžačke kahve bivale su glavni prostori javnog okupljanja, u njima se tumačila velika politika, razglabala globalna pitanja, ali i govorilo o svakoj pojedinosti iz lokalne zajednice. Tako, recimo, u pripovijeci „U bosanskoj kafani“ Zijo Dizdarević daje sliku ambijenta jedne prosječne bosanske kasabe u kojoj je stalo vrijeme, i gdje se cijeli svijet vrti oko „prastarog bosanskog ništa“ u kome najznačajnija gradska inteligencija raspravlja o tome da li se durbinom može vidjeti kako skakavcu mrda brk.

Sjede ljudi.

Preko sasušenih usana, iz dubine sagorjelih pluća, kulja i vuče se dim. Ide tromo, slaže se, kolutovi se gomilaju na sredini kafane i ispunjavaju je sve do svoda. A ljudi sjede, nepokretni. Noge prekrštene, misli dosadno nejasne kao polubijeli dim što se povlači okolo. Lica se ne razaznaju, čalme i fesovi na čas se čudno izduže, protegnu, dobiju fantastične izgleda u pokojem novom valu dima, neko se iskašlje, a za „odžakom“ zazveči džezva. [...] Klupe su poredane unaokolo. Sredina kafane, sva puna sivog, gustog i teškog dima, podsjeća na baru. Ponekad tek kogod uzdahne, val jurne u sredinu, ustalasa uspravane naslage dima, pa se postepeno sve smiri.<sup>25</sup>

U romanu *Feniks* Muhamed Abdagić središte javnih dešavanja, analitičkih tumačenja i planiranja budućnosti jednoga grada i naroda smješta u kahvi gdje se susreće inteligencija i kreira društvene tokove cijelog grada. Isto tako, u romanu *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića imamo, čak, diobu društvenih zbivanja u jednome mjestu koje se manifestira u postojanju tri bosanske kahve koje su suprotstavljene na osnovu generacijskih razlika: – u dvije u kojima se okuplja stariji svijet, mudar, promućuran i staložen; i treće, „kod Arapina“ u kojoj se druži mlađarija čija je krv vrela i spremna da se suprotstavi svakoj

<sup>25</sup> Zijo Dizdarević: „U bosanskoj kafani“, [www.ljubusaci.com](http://www.ljubusaci.com)

vrsti nepravde i bez razmišljanja krene u boj protiv austro-ugarskog okupatora s osjećajem gorčine zbog izdaje osmanlijskih vlasti i samoga sultana koji ih je ostavio u nemilosti. Za mladiće u Arapovoj kahvi svaka izgovorena riječ, svaki podstrek je bitan, oni pomno slušaju i spremno čekaju na bilo kakav signal koji će im pomoći da lakše donesu odluku i krenu u borbu za svoj dom i otadžbinu.

„U trećoj, Arapovoj kahvi sjedila je mladež i slušala kroz otvorene prozore onaj razgovor.“<sup>26</sup>

Za Abdagića, slika društvenog konteksta koja se očituje u kahvi je slika društvene zbilje, gdje prikaz kahve u kojoj nema ljudi, nema žagora i duhan-skog dima sluti tragičnosti jednog naroda.

„Čaršija pusta i kahve prazne, samo se u jednoj vidjela na prozoru dva mladića.“<sup>27</sup>

Kroz sve ove kao i mnogo drugih primjera u savremenoj bošnjačkoj književnosti, lahko je uočljivo da je za lokalnu sredinu, šehar ili kasabu, kahva ili kahvana, odnosno u novije vrijeme kafečajnica, važno mjesto u kome se kreira javno mišljenje i „bistri politika“.

Ni Novi Pazar, kao središte jednog posebnog dijela bošnjačkog životnog prostora koji se prožima s kulturama drugih naroda i tako proizvodi jednu svoju posebnost, nije daleko od ove kahvenske društvene zbilje. Čak su se i pojedini dijelovi čaršije u kolokvijalnim obilježavanjima prozivali po kahva-ma, odnosno njihovim vlasnicima. Vlasnici kahvi, kahvedžije, imali su poseban status u čaršiji, važili su za dio esnafa i čaršijskih uglednika, ali su isto tako bili prihvaćeni od pripadnika nižih staleža te su predstavljali neku vrstu spone među različitim klasama i društvenim slojevima. Biti vlasnik kahve u jednom mjestu, značilo je i biti od utjecaja i povjerenja, a taj položaj se nije sticao lahko i trebalo ga je opravdati u surovijoj čaršiji koja ne prašta ni uspjeh niti u svojim krugovima, posebno među esnafom, podnosi bilo koga ko je nadmen, jordamli, izdignut iznad mjere koju mu je čaršija propisala. Ne može izrasti veći od onog kroja odijela koji mu je čaršija sašila. Ako počne strčati, već postaje problem, mušterije će ga vrlo brzo ostaviti i posao propasti.

Kahvedžija mora biti ponizan, svakog udostojiti i biti manji od najmanjeg u čaršiji, jer obično „mali ljudi“, koji su najčešća klijentela kahvi, kada dođu popiti fildžan kahve žele, makar tu, za svoj dinar i ćejf, biti iznad nekoga. Pa, ukoliko nemaju biti iznad bilo koga drugog, onda bar iznad kahvedžije jer mu plaćaju taj ćejf i užitak. To stavlja kahvedžiju u nimalo jednostavan položaj: sa jedne strane on je prema svima u gradu, u čaršiji, u mahali ponizan, poslušan, hamalski nastrojen, a opet u svojoj porodici mora zadržati status

<sup>26</sup> Edhem Mulabdić: *Zeleno busenje*, Svjetlost, Sarajevo 1990, str. 35.

<sup>27</sup> Isto, str. 76.

glave kuće, autoriteta i nekoga čija se riječ ne poriče već bez pogovora sprovodi namah u djelo.

Upravo takvu jednu ambijentalnost dao je novopazarski autor Šaban Šarenkapić u pjesmi „Moj otac kahvedžija“ u kojoj je prikazana ta raspolućenost ličnosti oca koji, sa jedne strane, u čaršiji, među ljudima, u svom dućanu, kahvi, kafečajnici mora biti ponizan i poslušan, a opet u kući – kada skine kahvedžijsko odijelo i masku dobrohotnosti – postaje tvrd, autoritativan i zahtijeva besprijekornu poslušnost.

Moj otac je kahvedžija dobar  
i na glasu  
Jedini koji ima već stalne mušterije  
Doduše mahom mahalsku sirotinju  
Po ceo dan on raznosi na tabli-  
ture  
I prikuplja prazno suđe po radnjicama  
Po ceo dan on je na oku i poskoku  
Za svakog i pred svakim Božjim robom  
Nikad ga nisam video da se  
namršti  
I nikad nisam čuo da podvikne  
i plane  
Ali kad kući dođe moj se otac  
ponese –  
I više nije onaj dobrohotni kahvedžija  
Zauzme minder i pogled na  
avliju  
Prekrsti noge: navede kapu i  
komanduje  
A nana kaže: ne do mu Bog  
moć u ruke<sup>28</sup>

Pjesma napisana iz nevine dječije perspektive saznavanja svijeta i razumijevanja odnosa među ljudima otkriva jedan posve složeni fenomenološki sistem življenja u urbanim sredinama, gdje svako mora imati najmanje dva života, jedan poslovni u kome igra po pravilima koje su skrojili drugi i odredili mu da ih mora poštivati, i drugi koji sprovodi unutar duvarova svog svijeta, svoje avlije i kuće, gdje se oslobodi svih tereta i vraća izvornoj prirodi.

Konstatacija na kraju pjesme izrečena od strane nane koju prenosi lirski subjekt sin/unuk oslikava stvarnost takvog načina življenja i prirode odnosa

---

<sup>28</sup> Šaban Šarenkapić: „Moj otac kahvedžija“, *Kazivart*, Centar za kulturu – Bihor (NVO), Petnjica, CG, Vol. 2, april 2020, str. 18.

u tom skrojenom svijetu, gdje nana odsiječe: „Ne do mu Bog moć u ruke.“ Otac, opet, postaje žrtva, dvostruka žrtva – sa jedne strane žrtva društvenih okvira koji vladaju u čaršiji, mahali, kahvedžijskom esnafu, a sa druge žrtva porodičnih okvira i obzira, jer ni tamo njegova nije gornja i posljednja, jer i tu ima stariji od njega: nana, stara majka, čija se riječ poštiva i uzima za kapu svakoj priči i besjedi.

Slike oca dok je na poslu i slike oca u kući predstavljaju najsiroviji kontrast i prikaz socijalnih i kulturalnih okvira koji vladaju u čaršiji. Dok je na poslu, otac raznosi na tabli ture i uvijek je, kako pjesnik kaže, „na oku i poskoku, nikada se ne namršti, ne podvikne i ne plane“, ali se zato u kući „ponese“, transformiše, sjeda na minder i uprti pogled na avliju, kako kaže pjesnik, „prekrsti noge navede kapu i komanduje.“ Zapravo, u ovom kontrastu iskazanom saznavnim zapažanjima dječaka koji tek ulazi u taj svijet surovih i složenih procesa, iskazana je sva dubina životnih kušnji i izazova sa kojima se treba suočiti i naučiti da balansira između onog pojavnog, društvenog, zbiljskog koje je određeno nepisanim pravilima malih mjesta, kasabe ili palanke, i onog porodičnog, gdje, opet, važe pravila naslijeđena tradicijom, vjerom i običajima – sve to treba suočiti s prirodom vlastitoga bića, njegovim stremljenjima, htijenjima i izazovima ukoliko želi da postane dio tog posve samosvojnog i originalnog svijeta koji ne mari ni za kakve druge aršine i zakone, već samo za ono svoje što je naslijeđeno i što se prenosi s generacije na generaciju i kao takvo postaje osnovni i temeljni zakon življenja.

### *Conclusio*

Dâ se zaključiti da svaki narod, svako mjesto, unutar svog kulturološkog koda kreira, interpretira i proživljava svijet koji ga okružuje, čineći razne elemente zajedničke kulture proizvodom i procesom, utičući na kontekst ponašanja svakog pojedinca. Kliford Girtz (Clifford Geertz) je definisao kulturu kao „historijski prenesen obrazac značenja oličen u simbolima, sistem naslijeđenih shvatanja izraženih u simboličkim oblicima pomoću kojih ljudi komuniciraju, održavaju i razvijaju svoje znanje o životu i stavove prema njemu“<sup>29</sup>. Istu definiciju možemo koristiti kako bismo dali značenje kahvi kao specifičnom kulturnom obrascu, gdje termin ne označava topli napitak ili stablo, iliti geografsku oblast, već nešto što u suštini jeste kultura sama po sebi jer označava poseban način življenja u okviru određene teritorije. Stoga, ako nas kultura definiše, i kahva definiše kulturu odjekujući kroz usmenu a i pisanu književnost mnogih naroda.

<sup>29</sup> Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973, str. 89.

Literatura:

- *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.*(2021). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [www.enciklopedija.hr](http://www.enciklopedija.hr)
- Dizdarević, Z.: „U bosanskoj kafani“, [www.ljubusaci.com](http://www.ljubusaci.com)
- Fromm, E. (1955). „The Present Human Condition“. *The American Scholar* 25, no. 1.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Giddens, A. (2005). *Sociology*, (4th edition), Cambridge: Polity Press.
- Grupa autora (1969). *Novi Pazar i okolina*. Beograd.
- Hall, Edward T. (1976). *Beyond Culture*. New York: Doubleday.
- Hall, Edward T. (1959). *The Silent Language*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Johnson, Ben: *English Coffeeshouses*, Penny Universities, [www.historic-uk.com](http://www.historic-uk.com)
- Liu, S.; Volcic, Z. & Gallois, C. (2019). *Introducing Intercultural Communication: Global Cultures and Contexts*, 3rd Edition, SAGE Publications Limited.
- Lukač-Zoranić, A. & Fehratović, J. (2015). „Depicting Sandžak in contemporary travel writing“, Marija Krivokapic, ed., *The Balkans in Travel Writing*, New Castle: Cambridge Scholars Publishing, ISBN (10):1-4438-7637-2.
- Maglajlić, M. (1990). *Pjesme o Muju Hrnjici*. Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice BiH.
- Mulabdić, E. (1990). *Zeleno busenje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Sebastian Bach, Johann: „Kaffeekantate“, [www.bachvereniging.nl](http://www.bachvereniging.nl)
- Sijarić, Ćamil: „Hasan, sin Huseinov“, <http://www.prometej.ba/clanak/kultura/prometejske-price-i-pjesme/camil-sijaric-hasan-sin-huseinov-2791>
- Skledar, N. (2010). „Pojedinac, kultura, identitet“, *Kultura, drugi, žene*, ur. J. Kodrinja, S. Savić, S. Slapšak, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Plejada.
- Šarenkapić, Š. (2020). „Moj otac kahvedžija“, *Kazivart*, Vol. 2, april 2020. Petnjica, CG: Centar za kulturu – Bihor (NVO).
- Thomas Jefferson to Edmund Rogers, 14 February 1824, [wwwFOUNDERS.archives.gov](http://wwwFOUNDERS.archives.gov)
- Yılmaz, B.; Acar-Tek, Nilüfer, Sözlü, Saniye (2017). „Turkish cultural heritage: a cup of coffee“, *Journal of Ethnic Foods*, Volume 4, Issue 4, ISSN 2352-6181.

**Amela LUKAČ-ZORANIĆ &  
Jahja FEHRATOVIĆ**

### **COFFEE CULTURE IN DOWNTOWN NOVI PAZAR**

Culture generates symbols and rituals, strengthens beliefs and values, interprets experiences and initiates activities among members of a particular group, whereas the concept of culture, as sociologists believe, is equivalent to larger aspect of cognition such as beliefs, values, art, literature, music and all other practices that are common thus defining them as a collective, the authors in this paper seek to explore the phenomenon of coffee as a special cultural feature and its layered meaning in the downtown of Novi Pazar. Hence, „coffee culture“ developed as a form of ritual practiced in the act of gathering and collective drinking of coffee in Cafes and coffeeshops. The authors try to present how the simple enjoyment of a cup of hot, black drink has developed into a cultural and common phenomenon that carries a deeper contextual meaning not only in everyday life but also in the literary texts of Bosniak authors. The authors start from the assumption that culture is everything that defines man, thus without it there is no life, and that the love of coffee has existed for centuries. Moreover, the coffee has taken the form of non-material cultural heritage in an environment such as Novi Pazar. In conclusion, the authors sought to present several literary texts in which the motif of coffee has a special meaning.

*Key words: culture, coffee, literature, Novi Pazar, downtown*